

**ДОКУМЕНТАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО
ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ У ЛЬВОВІ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ
ЗЕМСЬКИХ СУДІВ ГАЛИЧИНИ У XV–XVIII СТ.**

Vitalina Yurchenko – к.і.н., доц.

Національний авіаційний університет (м. Київ, Україна)

**DOCUMENTARY MATERIALS OF THE CENTRAL STATE
HISTORICAL ARCHIVES OF UKRAINE IN LVIV ABOUT THE
ACTIVITY OF THE ZEMSKY COURTS THAT EXISTED ON THE
TERRITORY OF WESTERN UKRAINE IN THE 15th–18th CENTURIES**

Vitalina Yurchenko – PhD (History), Associate Prof.

National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

The article deals with documentary materials of the Zemsky courts which are kept in the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. History, purposes, and peculiarities of composing the documents created in the Zemsky courts in Western Ukraine in the 15th – 18th centuries are demonstrated.

Key words: Zemsky courts, lock, office, office work, document, legal proceedings, office clerk.

Основними джерелами для вивчення діяльності земських установ – адміністративно-судових інституцій Галичини XV–XVIII ст. є архівні документальні матеріали. Найдавнішими і найбільш інформативними джерелами з даного питання є документи періоду Великого Литовського князівства і Речі Посполитої (XIV–XVIII ст.), які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові (далі – ЦДІАЛ України), а саме матеріали земських судів. Архів містить такі унікальні документи як актові книги судових установ Галичини XV–XVIII ст. У фондах архіву зберігаються документи, які відображають історію і призначення земських судів, які розглядали судові справи шляхти.

Земські суди були створені на території західноукраїнських земель, які увійшли до складу Речі Посполитої, де були утворені Руське (1434 р.) та Белзьке воєводства (1462 р.). Заснування цих судових установ передбачало заміну на західноукраїнських землях, які потрапили під владу Польщі в XV ст., руського права на польське. Земські суди функціонували майже у кожному повіті. Не було земських судів лише у Любачівському й Городельському повітах [1]. Організовувались земські суди як установи почали у 30-х роках XV ст. Так, Терехівський земський суд існував уже в 1439 р. [7]. Роком заснування Сяноцького земського суду як установи є 1435 р. А найдавніші актові книги Сяноцького земського суду, які зберігаються в ЦДІАЛ України, були у ньому створені в 1423 році [6].

На кінець XVI–XVIII ст. земські суди діяли на території Руського воєводства: на Галицькій землі – у м. Галич (Галицький земський суд), у м. Терехівля (Терехівський земський суд); на Львівській землі – у Львові (Львівський земський суд), Жидачові (Жидачівський земський суд), на

© *Vitalina Yurchenko*

Перемишльській землі – у Перемишлі (Перемишльський земський суд) і Переворську (Переворський земський суд), на Сяноцькій землі – у Сяноку (Сяноцький земський суд), на території Белзького воєводства: у м. Белз (Белзький земський суд), на Белзькій землі – у м. Буськ (Буський земський суд).

Засідання земських судів (їх називали «рочки») не мали регулярний характер і могли відбуватись двічі на місяць, один раз на місяць, а той один раз на три місяці. Інколи суд скликав засідання один раз на кілька років. Траплялись випадки, коли в деяких повітах земські суди взагалі не проводили засідань і цей період міг розтягнутись до ста років. Збережені документи з історії Белзького земського суду у XV–XVI ст. підтверджують неперіодичність функціонування суду. Наприклад, у 1559 р. суд взагалі не збирався, а в 1570–1571 рр. король заборонив користуватися книгами цього суду через допущення помилки у внесених записах до судової книги [1].

До середини XVI ст. земські суди як судові установи першої інстанції під час реєстрації («вписування») документів у судові книги надавали їм юридичної чинності. Це входило до їхніх функціональних обов'язків, оскільки вони володіли правом «вічистості». З другої половини XVI ст. свої повноваження почали розширювати гродські суди, які також отримали право надання документам юридичної ваги. Від тоді земські суди почали втрачати свої першочергові функції. Земські суди припинили своє існування в 1783 р. у зв'язку реформуванням судової системи австрійським урядом. З 1 січня 1784 р. їхні функції перейняли шляхетські суди, а документи були зібрані та впорядковані в 1784 р. в Архіві гродських і земських актів у Львові [1].

До компетенції земських судів належала низка справ цивільного характеру: розглядались маєткові, спадкові, грошові та інші питання. Посадовцями, що входили до складу земських судів, були суддя, підсудок, урядник та писар [1]. Як правило, писар у канцелярії працював тривалий час. Першим відомим земським писарем у Сяноку, який працював на посаді майже 40 років (1446–1482 рр.) був Андрій з Літена [6]. Пізніше функцію земських судів виконувала канцелярія, якою керував регент. Працівниками канцелярії також були віце-регент, сусцептант і дрібніші чиновники – індуценти, сектанти та ін. [1].

Земський писар міг очолювати кілька канцелярій різних судів (окрім канцелярії свого суду, він очолював земську канцелярію суду у іншому місті). Було так, що кожен призначений писар Перемишльського земського суду одночасно керував земською канцелярією Переворського земського суду [4]. Підтвердженням тісного зв'язку у діяльності судів, які належали до різних земств є й те, що Теробовлянський земський суд мав суддю і підсудка, які одночасно очолювали ще й Галицький земський суд. Власними у Теробовлі були лише коморники. Варто відзначити, що Теробовлянський гродський суд не мав такої залежності від Галицького гродського суду. Засідання Теробовлянського земського суду відбувались на виїзді. Часто за відсутності судді і підсудника його обов'язки виконували коморники,

городський староста та інші урядовці. У кінці XVIII ст. Терехівська земська канцелярія мала власного сусцептанта і при цьому спільного з Галицьким судом регента. Можна припустити, що такий характер речей був пов'язаний з тим, що посади регента довгий час були вакантними, їх ніхто не займав, тому регентам і доводилось очолювати кілька судів [7].

Засідання земських судів найчастіше відбувались у кам'яницях, міській ратуші, або ж, якщо була така необхідність, у спеціально збудованому для суду будинку. Судові книги зберігались у костьолах і монастирях. Так, засідання Перемишльського земського суду до середини XVI ст. проходили в одній з кам'яниць на ринку. З середини XVI ст. до 1568 р. суди збирались у ратуші. Правда цей факт викликав незадоволення у міщан і магістрату. Після чого король заборонив проводити засідання судів у ратуші. І в 1641 р. для суду і архіву було куплено кам'яницю у Францисканського ордену [5]. Якщо суд розташовувався у міських замках, то це часто створювало незручності для їхніх клієнтів, оскільки вони знаходились на далекій відстані від міста. Саме така ситуація склалась із Жидачівським земським судом, місцем розташування якого був Жидачівський замок [3].

Важливим було збереження земських книг, які протягом кількох століть зберігались в різних місцях (загрозою знищення через війни). Так, коли виникла така загроза у середині XVII ст., то писар, який опікувався канцеляріями Перемишльського і Переворського судів зберігав документи обох судів разом. У 1659 р. сейм виділив Переворському Бернардинському монастиреві нагороду в 60 золотих за збереження судових книг. Збереження документів таким чином приводило до проблем під час передавання документів писарям-правонаступникам [4].

Приміщення, де зберігались судові книги і відбувалися суди потребували ремонту, але органи влади часто відмовляли у ремонті. В середині XVIII ст. жителі Переворського повіту намагалися покращити умови для перебування Переворського земського суду, але їх клопотання у 1749 р. вишньовський сеймик не задовольнив [4]. Через незадовільний стан будинків судів і архівів багато книг зазнавали пошкоджень і втрачалося. Додавався факт відсутності власного земського писаря, що і ставало причиною псування документів. У таких умовах його заміняли канцеляристи і навіть охоронці (ключники), які все робили для того щоб діяльність суду не припинялась – індукували, переписували і впорядковували акти [5]. Під час прийняття книг писарем Сяноцького земського суду Яном Цеплінським у 1649 р. засвідчено, що книги були невпорядковані та розшиті. Деякі книги взагалі були відсутніми. Питанням збереження земських книг займалися сеймики. За потреби будувались окремі приміщення для архіву. У 1658, 1665 рр. було наказано збудувати приміщення для збереження книг Сяноцького земського суду [6]. На початку XVII ст. земські книги Галицького земського суду були дуже в поганому стані, тому в 1616 р. варшавським сеймом було наказано переписати пошкоджені книги і перевірити стан старих. В 1618 р. для зберігання книг використовували спеціальні скрині із залізними замками, які додатково опечатувались земською печаткою в Галицькому замку [2]. Деякі суди

проводили урочисту церемонію відкриття скринь з актовими книгами. Така подія відбувалась при Сяноцькому земському суді, яка передбачала відкриття скринь чотири рази на рік. Інколи вона проходила за участі короля і мала урочистий характер [6].

Книги канцелярій земських судів поділялись на такі види: книги вписів, судові книги, допоміжні книги. До першої групи входили: книги вписів, дарчих записів, зізнань, зречень, в які вписувались переважно угоди про нерухому майно; книги донесень, в які дослівно вписувалися публічні документи, а також інші документи. Також до цієї групи відносяться книги облят, маніфестацій, повноважень, присяг. Другу групу книг складають: книги розстежень; реєстри судових справ; книги декретів. Допоміжні книги використовувались для ведення робочих записів і з часом знищувались [1].

Таким чином, документальні матеріали Центрального державного історичного архіву України у Львові містять інформацію про функціонування земських судів Галичини у XV–XVIII ст. Вони розкривають їх призначення, розташування, структури та склад працівників, а також – специфіку ведення діловодства.

Список використаних джерел та літератури

1. Сварник І. І. Передмова / І. І. Сварник // Центральный державный исторический архив Украины у Львові (ЦДІАЛ України). – Фонд 2. – Описи 1, 2, 3, 4. 1439–1784 рр. Белзький земський суд м. Белз Белзького воєводства XV–1783 рр.
2. Сварник І. І. Передмова / І. І. Сварник // ЦДІАЛ України. – Фонд 6. – Описи 1, 2, 3. 1435–1788 рр. Галицький земський суд м. Галич Галицької землі Руського воєводства 1435–1783 рр.
3. Сварник І. І. Передмова / І. І. Сварник // ЦДІАЛ України. – Ф. 8. – Оп. 1,2,3. 1557–1784 рр. Жидачівський земський суд, м. Жидачів, Львівської землі, Руського воєводства XV ст.–1783 р.
4. Сварник І. І. Передмова / І. І. Сварник // ЦДІАЛ України. – Ф. 12. – Оп. 1,2,3,4. 1437–1777 р. Переворський земський суд, м. Переворськ, Перемишльської землі, Руського воєводства XV–1783 р.
5. Сварник І. І. Передмова / І. І. Сварник // ЦДІАЛ України. – Ф. 14. – Оп. 1, 2, 3, 4. 1436–1784 рр. Перемишльський земський суд, м. Перемишль, Перемишльської землі, Руського воєводства 30-ті рр. XVст.–1783 р.
6. Сварник І. І. Передмова / І. І. Сварник // ЦДІАЛ України. – Ф. 16. – Оп. 1, 2, 3, 4. 1423–1784 рр. Сяноцький земський суд, м. Сянік, Сяноцької землі, Руського воєводства XV–1783 р.
7. Сварник І. І. Передмова / І. І. Сварник // ЦДІАЛ України. – Ф.18. – Оп. 1,2,3. 1648–1784 рр. Теробовлянський земський суд, м. Теробовля, Галицької землі, Руського воєводства. 1439–1783 рр.